राष्ट्रिय किसान आयोग र किसान अधिकार

नहेन्द्र खड्का
राष्ट्रिय किसान सञ्जाल, नेपाल
nahendra@gmail.com

विषयक्रम

क. राष्ट्रिय किसान आयोग

ख. राष्ट्रिय किसान आयोगको उद्देश्य

ग. किसान अधिकार

घ. निष्कर्ष र सुझाव

१. राष्ट्रिय किसान आयोग

- नेपालका किसान संघ/संगठनहरु र राष्ट्रिय किसान सञ्जाल, नेपालको नेपाली किसानहरुका अधिकारहरुको प्रबर्द्धन गर्न र तिनलाई न्यायको प्रत्याभूति गराउनका लागि राष्ट्रिय किसान आयोगको गठन गर्नुपर्ने लामो समयदेखिको माग ।
- कृषि विकास मन्त्रालयले राष्ट्रिय किसान सञ्जाल, नेपालको सहकार्यमा तयार गरी नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषद्ले स्वीकृत गरेको **कृषि विकास रणनीति २०१५-३५** मा **'किसान अधिकारहरुको प्रबर्द्धन गर्नका लागि उच्चस्तरीय अधिकारसम्पन्न र स्थायी प्रकृतिको राष्ट्रिय किसान आयोग गठन गर्ने** (बुँदा नं. २४१, अंग्रेजी पृष्ठ नं. ९३)' उल्लेखित ।

२. राष्ट्रिय किसान आयोग ...

- कृषि विकास मन्त्रालयद्वारा जारी गरिएको **कृषि विकास मन्त्रालयका प्रतिबद्धताहरु २०७२** को **बुँदा नं. ३** मा 'कृषि विकासका नीति तथा कार्यक्रमहरु तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमन मूल्यांकनमा केन्द्रीय तहदेखि स्थानीय तहसम्म किसानहरुको सहभागिता सुनिश्चित गरी कृषि विकासलाई दिगो बनाउँदै किसानका हकहित अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न **राष्ट्रिय किसान आयोग गठन** गरिनेछ ।' भनी उल्लेख ।
- नेपाल सरकारबाट मिति २०७३/१०/०६ को निर्णय अनुसार जारी गरिएको **'राष्ट्रिय किसान आयोग गठन कार्यकारी आदेश, २०७३'** अनुसार **राष्ट्रिय किसान आयोग** गठन ।

ख. राष्ट्रिय किसान आयोगको उद्देश्य

१. किसान अधिकारहरुको स्थापना, संरक्षण र प्रबर्द्धन ।

२. स्थापित अधिकारहरु हनन् भएमा न्यायको प्रत्याभूति ।

३. किसान कल्याणकारी कार्यक्रम ।

४. दीर्घकालीन कृषि विकास रणनीतिको कार्यान्वयनमा सहयोग ।

ख. किसान अधिकार

१. सार्वभौम मानव अधिकार: नैसर्गिक किसान अधिकार

- संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रमा उल्लेखित सम्पूर्ण मानव जातिका अधिकार र नेपालको संविधान २०७२ अनुसार आम नेपाली नागरिकले प्राप्त गर्ने सबै अधिकारहरु नेपाली किसानहरुका पनि नैसर्गिक अधिकारहरु हुन् र तिनको प्रत्याभूति हुनु पर्छ ।
- खाद्य तथा कृषि उत्पादन, तिनको उत्पादनका साधन र किसान समुदायको हक, हित र अधिकारसँग सम्बन्धित अन्य अधिकारहरु किसानहरुका विशेष अधिकारको रुपमा सुनिश्चित र संरक्षित गरिनु पर्छ ।
- संयुक्त राष्ट्र संघले किसानहरु र ग्रामीण जनसमुदायका अधिकारहरुलाई सुत्रीकरण गर्दै किसान अधिकार सम्बन्धी छुट्टै मस्यौदा तयार गरिरहेको छ, जुन संयुक्त राष्ट्र संघको महासभामा प्रस्तुत भई पारित हुने क्रममा छ ।

२. खाद्यसम्प्रभुताको अधिकार

- खाद्य अधिकार: पोषणयुक्त, संस्कृति र रुची अनुरुपको आहार इच्छा अनुसार भरपेट खान पाउने अधिकार ।
- भोक विरुद्धको अधिकार ।
- क्रान्तिकारीÖवैज्ञानिक भूमिसुधार र खाद्यान्न तथा खाद्य वस्तु उत्पादनका साधनहरुमाथिको किसानहरुको अधिकार ।
- कृषि प्रणाली छनौट गर्न पाउने अधिकार र दिगो कृषि ।
- खाद्य र स्थानीय उपभोगलाई प्राथमिकता सहितको कृषि ।
- खाद्य तथा कृषि सम्बन्धी नीति निर्माण गर्न र लागु गर्न पाउने किसान, समुदाय र राष्ट्रको अधिकार ।

३. सम्मान र परिचयको अधिकार

- देशका दुई तिहाई जनसंख्या ओगट्ने किसानहरुको सम्मानित र मर्यादित हुने पाउने अधिकार ।
- किसान परिचय पत्र प्राप्त गर्ने अधिकार ।

४. सहभागिता र समावेशीकरणको अधिकार

- खाद्य तथा कृषि क्षेत्रको नीति निर्माण तहमा स्थानीय, प्रादेशिक देखि संघीयÖकेन्द्रीय निकायसम्म सहभागी हुने अधिकार ।
- समावेशीकरणको अधिकार ।

५. भूमि र प्राकृतिक साधन स्रोतहरु माथिको अधिकार:

- उत्पादक, जोताहा र कृषि उत्पादक किसानहरु र कृषि श्रमिकहरुको भूमिमाथिको अधिकार ।
- मोहीयानी हक र स्वामित्व हस्तान्तरण ।
- गुठीका जोताहा किसानको अधिकार । (रैकर गरी हस्तान्तरण)
- वेदर्तावाल मोहीको अधिकार (दर्ता गरी अधिकार स्थापित गर्ने ।)
- खाद्य तथा कृषि उत्पादनमा आवश्यक प्राकृतिक स्रोत साधनहरु माथि किसानहरुको अधिकार ।
  - जल, जमिन, ज»्गल, जडिबुटी, जैविक विविधता र चरिचरन ।

६. उत्पादनका साधनहरु माथिको पहुँच र अधिकार

- कृषि उत्पादनका साधनहरु (श्रमका वस्तुहरु र श्रमका साधनहरु) जस्तै गुणस्तरीय रासायनिक मल, प्रांगारिक मल, सुक्ष्म तत्वहरु, कृषि रसायनहरु, प्रांगारिक रसायनहरु, कृषि औजारहरु, यन्त्रहरु, सिमेन (पशुपन्छीको विर्य), असल नश्लका पशुपन्छीहरु, भूराहरु, चल्लाहरु, प्लाष्टिक हाउसहरु, मेटल बिनहरु, सिँचाइका साधनहरु आदि सहज र सरल तरिकाले निशुल्क वा सुपथ मूल्यमा प्राप्त गर्ने अधिकार ।
- कालोबजारी र एग्रोभेटहरुबाट हुने स्वेच्छेचारिताको अन्त्य ।

७. बीउबिजन, नश्ल र अनुवांशिक स्रोतहरुमाथिको अधिकार

- किसानहरुद्वारा शताव्दीऔँदेखि अथक मेहनत गरेर विकास गरेका बाली तथा पशुपन्छीका थुप्रै जाति, प्रजाति र नश्लहरु माथिको अधिकार ।
- समुदायले विकास गरेका जात र नश्लहरुमा समुदायको अधिकार ।
- बिजबृद्धि गर्न पाउने, उपयोग, साटासाट/साटफेर, संरक्षण र विकास गर्न पाउने अधिकार ।
- किसानहरु, समुदाय र राष्ट्रको बाली, बोटबिरुवा र पशुपन्छीका अनुवांशिक स्रोत साधनहरुमाथिको अधिकार ।
- नयाँ जातहरुको विकास गर्ने व्यक्ति र संघ/संस्थाहरुले समेत किसानहरु र स्थानीय समुदायको हित र अधिकार सुनिश्चित र संरक्षित गर्नुपर्ने र प्रतिफलमा साझेदारी गर्नुपर्ने ।

८. बजारको अधिकार

- किसानका उत्पादनहरुका लागि बजारको ग्यारेन्टी ।
- किसानहरुलाई सहज र सरल पहुँच हुने बजार संरचनाहरु ।
- बजारको पुनर्संरचना गरी विचौलियाको बिगबिगीको अन्त्य ।
- बजारको अभावमा किसानका उत्पादनहरु नष्ट हुने अवस्थाको अन्त्य ।
- किसानहरुको बाली वा पशुपन्छी सहित कृषिजन्य उत्पादनको उत्पादनोपरान्त (पोष्ट हार्भेस्ट) को सुविधाको अधिकार ।

९. कृषि उपजको मूल्य माथिको अधिकार

- किसानले आफ्नो उत्पादनको मूल्य आफैले तोक्न पाउने अधिकार ।
- न्यूनतम् समर्थन् मूल्यको अधिकार ।
- बजार मूल्य र न्यूनतम् समर्थन् मूल्य तोक्दा उत्पादक किसानहरुको सहभागिता ।

१०. सुचना, नयाँ प्रविधि र प्रसारको हक

- हरेक किसानहरुलाई बजार, व्यावसायिक, वैज्ञानिक तथा नयाँ कृषि प्रविधिको जानकारी, सूचना र प्रविधिको अधिकार ।
- कृषि प्रसार (शिक्षा, तालिम, प्रशिक्षण, प्रविधि हस्तान्तरण, सीप विकास र प्रविधि प्रसार) को अधिकार ।

११. जैविक विविधताको अधिकार

- किसानहरुद्वारा सदिऔँको मिहिनेतबाट विभिन्न बाली, बिरुवा र पशुपन्छीका जैविक, प्रजातीय र जातीय/नश्लीय लगायत सबै प्रकारका जैविक विविधिताको निरन्तर विकास, संरक्षण र सम्बर्द्धन ।
- जैविक विविधता माथि किसानको अधिकार ।

१२. शिक्षा र रोजगारको अधिकार

- उत्पादनमा संलग्न किसानहरु र नयाँ युवाहरुलाई व्यावसायिक कृषि तालिम र प्रशिक्षणहरुको व्यवस्था । व्यावहारिक र सैद्धान्तिक शिक्षा ।
- कृषि शिक्षामा उत्पादक किसानहरु र तिनका सन्ततिलाई प्राथमिकता ।
- माध्यमिक र उच्च माध्यमिक तहमा कृषि शिक्षामा जोड ।
- यथेष्ट संख्यामा कृषि क्याम्पसहरु संचालन गरी स्नातक र स्नातकोत्तर तहसम्मको शिक्षा सुलभ ।
- कृषि उत्पादनमा संलग्न किसानहरु र तिनका सन्ततिलाई शिक्षा र रोजगारको सुनिश्चितता ।
- कृषि उत्पादनमा संलग्न हुन **नचाहने** किसानहरु, कृषि मजदुरहरु, सुकुम्बासीहरु, भूमिहीन किसानहरुलाई बैकल्पिक रोजगारीको व्यवस्था ।

१३. सामाजिक सुरक्षा र निवृत्तीभरणको अधिकार

- कृषि पेशामा संलग्न किसानहरुका लागि सामाजिक सुरक्षा ।
- ६० वर्ष उमेर पुगेका किसानहरुलाई निवृत्तीभरण सुविधा ।

१४. न्यायमाथि पहुँच र अधिकार

- न्यायको प्रत्याभूति र किसानहरुको सामाजिक न्यायमाथिको पहुँच ।
- गरिब किसानहरु न्यायबाट बञ्चित हुने अवस्थाको अन्त्य ।
- किसान ऐन मार्फत किसान अधिकारको सुनिश्चितता ।
- भूमि सम्बन्धी मुद्दाहरुको द्रुत निरुपणका लागि प्राथमिक तहमा भूमि अदालतको स्थापना ।

१५. अनुदान र सेवा-सुविधा माथिको अधिकार

- कृषि मानव जीवनका लागि अति आवश्यक तर अत्यन्तै कम लाभको पेशा हो ।
- देशको दुई तिहाई जनसंख्या ओगट्ने किसानहरुलाई सामाजिक र आर्थिक रुपमा संरक्षण गर्न र सक्षम बनाउन कृषि उत्पादन, कृषि उत्पादनका साधनहरु र कृषि सामग्रीहरुमा अनुदानको व्यवस्था ।
- कृषिको व्यावसायीकरण, यान्त्रीकरण र विविधीकरणका लागि आवश्यक सेवा र सुविधाहरुको व्यवस्था ।

१६. संरक्षणको अधिकार

- नेपाल विश्व व्यापार संगठनको सदस्य बनेपछि अति विकसित देशहरुसँग खुला प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने अवस्था ।
- नेपाली किसानहरु अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने अवस्था नभएसम्म नेपाली किसानहरु र नेपाली कृषि उत्पादनहरुलाई राज्यद्वारा संरक्षणको अधिकार ।

१७. जलवायु र वातावरणीय न्यायको अधिकार

- जलवायु र वातावरणीय न्यायको अधिकार ।
- वातावरणमा नकरात्मक रुपमा प्रभावित गराउने कार्यहरुमा रोक ।
- वातावरण सन्तुलन कायम गर्न र पर्यावरणको रक्षा गर्न योगदान गर्ने किसानहरुलाई थप सेवा, सुविधा र अनुदान ।
- जलवायू परिवर्तनका कारणले भएको क्षतिमा वातावरणीय न्याय र क्षतिपूर्ती ।

१८. राहत, क्षतिपुर्ति, बिमा र वित्तीय अधिकार

- कृषि प्रकृतिसँग जोडिएको पेशा भएकोले वातावरणीय प्रभाव र प्राकृतिक प्रकोपहरुका कारणले कृषि र उत्पादनमा क्षति भएमा किसानहरुले राहत र क्षतिपुर्ति पाउने अधिकार ।
- क्षतिलाई न्यूनीकरण गरी किसानहरुलाई संरक्षित गर्न राहत र क्षतिपूर्ति कोषको व्यवस्था ।
- कृषि बिमाको अधिकार र त्यसको सहज र सुलभ व्यवस्था ।
- किसानहरुले आफ्नो व्यवसायलाई आवश्यक कृषि ऋण तथा अन्य वित्तीय सुविधा प्राप्त गर्ने अधिकार ।

१९. सहकारी र कम्युनको अधिकार

- सहकारीहरु र सामुहिक स्वामित्वमा आधारित कम्युन सञ्चालन गर्ने अधिकार ।
- उत्पादनमुलक सहकारीलाई प्राथमिकता र प्रोत्साहन ।
- सहकारीमा आधारित कृषि उत्पादन र कृषि उद्योग ।

२०. स्वास्थ्य सेवाको अधिकार

- किसानहरुलाई निशुल्क वा सुपथ स्वास्थ्य सेवा ।
- स्वास्थ्य सेवामा किसानहरुको पहुँच ।

२१. पूर्वाधारको हक

- कृषि उत्पादनका लागि आवश्यक पूर्वाधारको अधिकार ।
- सिँचाइका लागि नहर, कुलो र बोरिङहरु, बजारका लागि भौतिक संरचना, संकलन केन्द्रहरु, शीत भण्डारहरु, विद्युत र अन्य पूर्वाधारहरुको निर्माण ।

२२. कृषि तथा कृषिजन्य उद्योग

- कृषि उत्पादनको बजारलाई सुनिश्चित गर्न र आवश्यक कृषिजन्य उत्पादनहरु गर्नका लागि राज्यले कृषि उद्योगहरु र कृषि जन्य उद्योगहरुको संचालन, विकास र विस्तार ।
- किसानहरुले यस्ता उद्योगहरु संचालन गर्न चाहेमा प्राथमिकता सहित आवश्यक सेवा र सुविधा ।

२३. किसानहरुको ज्ञान, सीप र प्रविधिको अधिकार

- किसानहरुले आफै विकास गरेका र सदिऔँदेखि उपयोग गर्दै आएका स्थानीयÖरैथाने ज्ञान, सीप, विधि, प्रविधि र औजारको संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोग गर्ने अधिकार र तिनको मूलप्रवाहीकरण ।

२४. दिगो र जैविक विविधतामा आधारित कृषिको अधिकार

- कृषि रसायनमा आधारित कृषिबाट वातावरण, मानव स्वास्थ्य र कृषि उत्पादनमा प्रतिकूल प्रभावबाट बच्ने अधिकार ।
- दिगो, प्रांगारिक, जैविक कृषि र जैविक विविधतामा आधारित पर्यावरणीय कृषिको अभ्यास गर्न पाउने अधिकार ।
- अनुवंश परिवर्तन गरिएका (जिएमओ) बीउबिजन र खाद्य तथा कृषि जन्य बस्तुहरुमा प्रतिवन्ध ।

२५. किसानहरुको संगठित हुन पाउने अधिकार

- नेपालका विभिन्न राजनैतिक दलसँग आवद्ध भएका वा नभएका किसान संघ/संगठनहरु (गैर सरकारी संस्था, समुह र सहकारी बाहेकका) जनवर्गीय संगठनको रुपमा वैधानिक रुपले दर्ता गरेर संगठित हुन पाउने, बैंक खाताहरु संचालन गर्न पाउने र अन्य क्रियाकलाप गर्न पाउने अधिकार ।

२६. अन्य विविध अधिकारहरु

- पूर्व उल्लेखित अधिकारहरुको साथसाथै किसानका अरु धेरै अधिकारहरु छन्, जसलाई राज्यले सुनिश्चित गर्नुपर्छ । जस्तै :
  - आवासको अधिकार, शोषण विरुद्धको अधिकार, विभेद विरुद्धको अधिकार, स्वतन्त्र आवागमनको अधिकार, निर्वाध कृषि उत्पादनको ढुवानी, उपभोक्ता अधिकार, तथा विकास निर्माणका कृषि पेशा छनौट गर्न पाउने अधिकार, कृषि पेशा छोडेर योग्यता र चाहना अनुसारको पेशा गर्न पाउने अधिकार आदि ।

घ. निष्कर्ष र सुझाब

- राष्ट्रिय किसान आयोग गठन हुनु नेपालको कृषि क्षेत्र र किसानहरुका लागि एउटा ऐतिहासिक र अति महत्तवपूर्ण कार्य हो ।
- किसान अधिकारका विषयहरु सार्वभौम, राष्ट्रिय र धेरै मन्त्रालयहरुसाग सम्बन्धित छन् ।
- राष्ट्रिय किसान आयोग कृषि विकास रणनीति अनुसार नेपाल सरकार मन्त्री परिषद्को कार्यकारी आदेशबाट गठित छ र कृषि विकास मन्त्रालयको मातहत निकायको रुपमा रहेको छ ।
- राष्ट्रिय सहमति जुटाई संविधान संशोधन गरेर यो आयोगलाई संवैधानिक आयोग र त्यो संभव नभएसम्मका लागि ऐन मार्फत अधिकार सम्पन्न उच्चस्तरीय र अर्धन्यायिक अधिकार सहितको आयोग बनाउनु पर्छ ।

धन्यवाद ।